

Úvodní slovo

Každodenní sociální praktiky jako součást stvrzování sociálního řádu v oblasti výchovy a vzdělávání

Sociální vzorce, interpretační repertoáry a odlišné zvyznamňování sociální reality z pohledu každodenního vědění u členů specifických sociálních skupin

Vážené čtenářky a čtenáři,

téma dubnového monotematického čísla časopisu Sociální pedagogika přináší pojmy, které bychom spíše předpokládali vídat v sociologicky nebo historicky zaměřených textech. Pojmy jako sociální praktiky, sociální řád, kulturní kapitál, každodennost vědění, případně sociálně distribuované vědění, jsme interdisciplinárně využili jako teoretické rámce pro analytické studie ukotvené v oblasti formálního, neformálního i informálního vzdělávání a výchovy. Výše uvedený výčet pojmů se budeme snažit ukotvit do vztahu mezi věděním a sociálním jednáním, takže se dostaneme do sféry institucionálních mocenských diskursů a rovněž do sféry bádání sociologie vědění. Dříve, než si jednotlivé studie v editoriale představíme, pokusím se výzvu dubnového čísla interpretovat ve stručném teoretickém úvodu.

Spouštěčem obsahu výzvy dubnového čísla se staly diskuse na mém semináři, kde studenti popisovali své zkušenosti ze školních lavic. Konkrétně mě zaujalo hodnocení studentky, která navštívila v rámci jednodenní praxe vybranou alternativní školu. Svou jednodenní zkušenost hodnotila velmi negativně, a to z důvodu absence pravidel a nedostatečné autority učitelky. Děti byly údajně během výkladu učitelky zaujaté svou činností, na výklad nereagovaly a volně si pobíhaly po místnosti. Je bezpředmětné rozebírat, zda děti opravdu učitelku nerespektovaly, anebo se cítily bezpečně v daném prostředí a byly jen pohlceny tvůrčí neformální atmosférou. Za podstatnější na příběhu studentky považuji skutečnost, že prezentované vidění reality a následné hodnocení vycházelo z jejího dosavadního (každodenního) vědění a vnímání sociálních norem a vzorců spojených se „správným“ fungováním školy. U každého z nás může být zdrojem hodnotové roviny vidění sociální reality jiný myšlenkový systém. Podstatnou připomínkou v tomto výběru zdroje nebo zdrojů vědění je působení mocenských diskursů, které se projevují zvláště významně ve fázi školní socializace. Tyto diskursy zajišťují naturalizaci přijetí konkrétního zdroje vědění, který se institucionálně ukotvuje ve školním kurikulu. Alternativa jiných zdrojů vědění není zakázána, nicméně tvoří ve školském systému ČR zanedbatelné procento.

Podle mého názoru se už v procesu školní socializace dostáváme do rámce duálního hodnotového systému, který reprezentují zpravidla protikladně významněná substantiva (učitel/ka – žák, rodič/dospělý – dítě, muž – žena, teorie – praxe, tělo – duše, dobro – zlo apod.). Tato dualita možná činí svět pochopitelnější a čitelnější, zároveň v nás však utváří nekritickou akceptaci zjednodušeného hrubého třídění v podobě sémantických antonym. Už samotné pomlčky mezi uvedenými pojmy v závorce vytvářejí zdánlivou rivalitu takto jednoznačně vymezených identit nebo entit, ačkoli lze tyto pojmy nahlížet komplexněji, například jako součást určitého cyklu, jako dialektickou jednotu. Diskursivní praxe v oblasti výchovy dětí sytí zjednodušení sociální reality pravidlem: Nedělejme z toho vědu! Paradoxně však právě mocenský vědecký diskurs vnucuje do obsahu kurikula zejména filosofická východiska pozitivismu. Pozitivismus zmíněnou dualitu podporuje a přidává požadavky na akceptování kauzality jevů (příčina – následek), subjekt-objektového ovládnutí reality, objektivitu, univerzalismu, nezávislosti nebo zákonitosti. Například subjekt-objektové vnímání reality nahrává mocenskému privilegii učitele, který „obrábí“ osobnost žáků. Důvěra v systém ověřených pravidel a pouček utváří předpoklad dosažení nezpochybnitelné pravdy, již se stačí jen naučit (namemorovat), a tím dosáhnout „správného“ exaktního vzdělání. Ve své úvaze nad pozitivisticky zaměřeným paradigmatickým věděním si kladu otázku: Jak současný systém vzdělávání reaguje na měnící se podmínky učení studujících

a kvality jejich života? V dobách, kdy obyčejní lidé byli negramotní a jejich každodenní realitou byl boj o přežití, lze variantu zjednodušeného poznání organizovaného z mocenské pozice elit přijmout jako cestu k nastolení sociálního řádu. V současnosti, v době fungujícího welfare state, však nejde většinové společnosti o holé přežití. Tzv. sociální řád se snaží udržet ideologii tržně liberálního demokratického systému. Škola ve své vizi vytváří rovné podmínky pro všechny, kde podporuje dialog, participaci na vedení, pluralitu výkladů reality, inkluzi atd. Možná právě baumanovský „tekutý chaos modernity“ chápáný jako vyšší typ sociálního řádu (nikoli jeho antonymum) nabízí prostor pro pluralitní vědění, sdílenou diverzitu a multikulturní komunikaci. Je tedy udržitelné setrvávat na východiscích pozitivistického paradigmatu vědění? Nejsou právě konstruktivismus, relativismus, perspektivismus a podobná filosofická východiska, produkující tzv. měkké teorie, vhodnějším nástrojem k pochopení a vykomunikování současného vědění pro různé sociální skupiny? Snaha vyřešit položené otázky by patrně neměla vyústit ve volbu jedné z nabízených možností, poněvadž tím bychom se vrátili k uznávání duálního hodnotového systému zmíněného a kritizovaného v textu výše. Z pohledu sociologie vědění (srov. [Hubík, 1999](#) nebo [Liessmann, 2008](#)) spočívá problém v aktuální přetechnizovanosti vědění nabízeného jako specializovaná příručka, jejíž hodnota nespočívá ve společenské užitečnosti, ale v prodejnosti výrobku. Dřívější systém vědění v době moderny produkoval jednotné a univerzální poznatky mocensky stvrzené privilegovanými institucemi. Doba postmoderny však akceptuje sociální a kulturní jinakost a diverzitu poznání u různých sociálních skupin. Nároky na univerzální, reprezentativní a legitimizované vědění byly vystřídány kontextualizovaným a vykomunikovaným věděním, kterému lze hodnotově porozumět jen v přímé zkušenosti a interakci mluvčích. Tzv. realita a sociální řád ve spojitosti s věděním moderny se transformovaly do hyperreality a tržně liberálního řádu produkujícího masmediální vědění v době postmoderny. Podle [Hubíka \(1999, s. 203\)](#) se „sociologie vědění stává výzkumem reálné řečové pragmatiky“.

Tím se dostáváme ke druhé podstatné oblasti, k analýze diskursů. Vycházíme z předpokladu, že východiskem (každodenního) poznání je působení náhodně se prolínajících diskursů, ve kterých dochází ke zvýznamňování, resp. tvorbě sociální reality. [Laclau a Mouffe \(2014\)](#) v tomto případě hovoří o tzv. artikulační praxi. Na základě artikulační praxe některé jevy, resp. výklady získají hegemonii a stanou se součástí mocenských diskursů. Utváření významů v naší komunikaci je normováno těmito mocenskými diskursy, protože regulují způsoby myšlení, mluvení a konání. Aktéři se v zajetí těchto diskursů snaží stvrzovat (identifikovat) dané vědění prostřednictvím sociálních praktik a takto vzniklá moc tím brání průchodu alternativních verzí o sociální realitě. Nicméně prolínání diskursů (interdiskursivita) způsobuje sociální a kulturní změny, a proto je jakákoliv moc závislá na svém každodenním stvrzování prostřednictvím sociálních praktik. Moc lze chápat jako interakci vztahů a pozic, v nichž lidé jsou spíše jejím produktem než tvůrcem. [Foucault \(2000\)](#) zde hovoří o subjektivaci člověka. Protože je každá sociální praktika originální artikulací v diskursivní struktuře, obsahuje v sobě potenciální změnu sociálních poměrů a sdíleného vědění. Je důležité poznamenat, že samotné účinky textu (mluveného, psaného) nelze ještě chápat jako mocenské, to se děje teprve prostřednictvím účinku diskursů, v nichž dochází ke zvýznamnění těchto textů (pomocí metafor, symbolů, pojmů apod.). Sociální praktiky jsou produkty diskursů, zároveň však používáním sociálních praktik lidé tyto diskursy zvýznamňují. Diskursy svým působením vytvářejí reprezentace sociální reality („pravdy“ o realitě), tedy vysvětlují a mocensky zvýznamňují okolní svět. Diskursy zároveň selektují legitimní a nelegitimní formy jednání a myšlení, čímž hierarchizují/„pozicují“ lidi do systému práv a povinností a tím lidem propůjčují identitu. Lidé sociálními praktikami propojují své vědění s konáním, čímž utvářejí sociální řády, pomocí nichž se orientují a jednají v sociální realitě. Zajímavě se jeví v tomto kontextu následující Foucaultův citát: „Lidé vědí, co dělají; často vědí, proč dělají to, co dělají; ale nevědí, co to, co dělají, způsobuje“ ([Dreyfus & Rabinow, 2002, s. 284](#)). Foucault pro proces utváření reality prostřednictvím připisování významů zavedl pojem dispositiv. Následně tento pojem rozpracovali další autoři a autorky ([Jäger & Maier, 2009](#)), kteří dispositiv rozdělili na diskursivní praktiky (řeč, myšlení), nediskursivní praktiky (jednání) a materializace (produkty, výrobky). Všechny tři složky dispositivu vznikají na základě sdílených znalostí. Pokud se vrátíme k výzvě našeho časopisu, můžeme sociální

praktiky chápat jako projevy prolínajících se dispositivů a diskursů v interpersonální komunikaci. Pouze touto cestou je okolní realita oživena, resp. zvýznamněna. V souladu s konceptem [Bourdieu \(2000\)](#) jsou sociální praktiky produktem celoživotní socializace každého jedince a jeho habitu.

Závěrem věřím, že jednotlivé studie předloženého monotematického čísla časopisu Sociální pedagogika poskytnou čtenářům teoretickou ukotvenost výkladu, inspirativní nápady, podněty k případným diskusím a rovněž i zájem se dané problematice dále věnovat.

Dušan Klapko

Literatura

- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (2002). *Michel Foucault: Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, M. (2000). *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Hubík, S. (1999). *Sociologie vědění: Základní koncepce a paradigmaty*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Jäger, S., & Maier, F. (2009). Theoretical and methodological aspects of Foucauldian critical discourse analysis and dispositive analysis. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods for critical discourse analysis* (pp. 34–61). London: SAGE.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie: Za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum.
- Liessmann, K. P. (2008). *Teorie nevzdělanosti: Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.